

AGUILÓ, Cosme (2023): *De noms i llocs. Estudis de toponímia de les Illes Balears i més enllà*. Palma: Edicions Documenta Balear, 395 p.

Cosme Aguiló arreplega i harmonitza en aquesta obra trenta-dos articles que abracen un quart de segle (1998-2023) de la seva fecunda producció. Trenta-dos treballs dels quals es detalla la procedència en una de les parts introductòries de l'obra (*Procedència dels treballs*, p. 21-23), i que es distribueixen en quatre blocs, tal com es detalla prèviament en el corresponent *Sumari* (p. 7-8): dos de més extensos, *Toponímia de Mallorca* (amb quinze contribucions), *Toponímia de Menorca* (amb onze);¹ i dos de més breus, amb tres aportacions cadascun: *Toponímia de les illes Balears* i *Toponímia de la Mediterrània occidental*. Prèviament, el *Pròleg* (p. 15-18), signat per Enric Ribes, ofereix també una mirada liminar sobre els continguts de l'obra, que se centren en la toponímia balear, però no defugen anar «més enllà», per dir-ho amb la formulació final del (sub)títol, i de manera més visible a l'occident mediterrani en el darrer bloc.

Mereix la pena destacar la triple dedicatòria de l'autor, «des d'una triple enyorança a tres mestres i amics» ja traspassats, a saber: Enric Moreu-Rey, Ramon Amigó i Joan Francesc López Casanovas, acompanyada de tres fotografies evocadores. Aquesta dedicatòria triple revela de bon començament la humanitat de l'autor, una sensibilitat ben seva, que sintonitza amb una emotiva referència a tots tres en el darrer paràgraf de la *Presentació* del llibre (p. 19-20). Aquesta, per cert, constitueix una diàfana targeta de presentació de les maneres de fer i de ser de l'autor: generós en la gratitud, modest (tot i la saviesa que acaramulla), prudent, conscient de la dificultat interpretativa de no pocs elements de la toponímia abordada al llarg del llibre; respectuós i deferent amb mestres com Joan Coromines, freqüentment citat al llibre; obert a la consideració de punts de vista diferents del propi, elegant en la discrepància raonada; i fins i tot ben disposat a reconsiderar i rectificar els propis punts de vista. Cal dir que llegir la *Presentació* proporciona una mena d'aperitiu d'un *modus scribendi* fluït i agradós, en el qual, d'altra banda, sovintegen deliciosos usos lingüístics de la competència diatòpica de l'autor, com ara *rampins*, *retents*, *tòria* (p. 20), que obligaran més d'un lector a la consulta del diccionari.

A més, al llarg de tot el llibre, ací i allà, trobarem de manera oportuna fotografies i il·lustracions del propi autor, o bé d'altri, que constitueixen un complement visual molt orientatiu del conjunt de l'obra. Mirarem ara de resseguir les trenta-dues contribucions —d'extensió desigual—, tot reproduint els títols i les pàgines de referència, així com algunes notes i observacions forçosament selectes.

1. Val a dir que no hi ha coincidència entre els títols originals d'alguns articles, ni tampoc en l'ordenació interna d'aquesta secció titulada *Procedència dels treballs*, i la part corresponent dels continguts del llibre ressenyat, reflectits als *Sumari* inicial.

Toponímia de Mallorca

– «Aproximació al topònim de la *Cova des Drac*» (p. 27-31). Es tracta d'un dels llocs als quals s'adhereix l'evocació vital de l'autor, que escriu al final de l'article sobre aquesta cova: «que forma part de les meves vivències d'adolescent, les quals em portaren, durant el mes d'agost de l'any 1966, a fer-hi importants descobriments de ceràmiques prehistòriques i metalls, troballes que foren el repicar del despertar de totes les meves ànsies de saber» (p. 30).²

– «Flexió de gènere i de nombre en topònims mallorquins formats per article més antropònim» (p. 33-40). Distingeix quatre tipologies: 1. Article masculí singular + cognom (exemple tipus: *es Puig-derrós*); 2. Article masculí plural + cognom (exemple tipus: *es Llombards*); 3. Article femení singular + cognom (exemple tipus: *s'Estelleta*); 4. Article femení plural + cognom (exemple tipus: *ses Arnaules*).

– «*S'Era Esfondrada*» (p. 41-43); topònim vinculat a una certa llegenda sobre l'esfondrament d'un pagès que batia a la seva era, juntament amb el seu bestiar, com a càstig diví per haver-se negat aquell a agenollar-se davant d'un sant viàtic el matí del dia de sant Joan: «Tots els que per allà passen la diada de sant Joan senten un incessant trot de cavalls que feinegen a l'era que emergeix de les pregoneses amb sonoritats guturals d'ultratomba» (p. 42). Recorda aquesta llegenda altres de similars en l'àmbit del català.

– «La flora i la fauna a la toponímia de Mallorca. Aproximació a l'inventari d'espècies» (p. 45-86). Nodrida arplega que es distribueix en els dos blocs anunciats al títol, flora i fauna; amb subapartats distingidors en el cas de la segona àrea temàtica (*Invertebrats; Amfibis; Rèptils; Mamífers*).

– «Raons de la grafia *Son Moja*, i no *Son Mòger*» (p. 87-90). Argumenta que «la *r* final de la grafia *Mòger* és espúria, afegit analògic dels escrivans a partir del segle XV» (p. 89).

– «Un nom del passat per al futur: *Punta des Proïssos*» (p. 91-93). Després d'esclarir el sentit de *proïs* (segons el *DIEC2*: «Amarra per a subjectar una embarcació a la costa, estirar-la de terra estant, etc.»), assenyala que «tal ribera és el lloc en el qual les naus medievals llançaven els proïssos per encapillar els norais i amarrar, així, a redós de les tempestes de llevant» (p. 93); i mostra i transmet emotivitat quan proclama «que aquesta joia nàutica del bell catalanesc del món retorni a la vida, només és una qüestió de voluntat híbridada d'amor» (ibídem).

– «Dos topònims montuïers víctimes de la ignorància i la dissort: *Son Forners* i *es Molí des Fraret*» (p. 95-97): *Son Forners*, i no l'aberrant **Son Fornés*, a la manera «oficialasca» (p. 97); *es Molí des Fraret*, «transformat contra els usos i costums en **molí d'en Fraret*» (ibídem).

– «La Font d'Albassalba, el refugi d'un antropònim medieval» (p. 99-106). *Albassalba* de controvertida etimologia, que, segons l'autor, s'origina en un nom personal d'origen germànic *Gundisalvus*, a través d'una sèrie de transformacions fonètiques molt ben detallades.³

– «Un llibre de topònims de Pere Xamena i Gabriel Bordoy» (p. 107-110). Es tracta segurament d'un pròleg o presentació del llibre que apareix citat al final de l'article,⁴ i en què es recullen i glossen diversos casos de toponímia felanitxera.⁵

– «Topònims mallorquins dels repobladors catalans»⁶ (p. 111-134); subdividit en dues parts: 1. *Topònims antroponímics amb rèpliques toponímiques continentals*; i 2. *Topònims antroponímics sense rèpliques toponímiques continentals*.

2. A propòsit d'aquest coneixement directe del territori estudiat, cal dir que sovinteja al llarg de tot el text la locució llatina *de visu* (en cursiva), amb el sentit d'haver vist ell mateix els llocs corresponents.

3. A propòsit de la reducció del grup -NS- > -s- en **Gonsalvo* > *Gossalvo*, l'exemple aduït de CONSILIU > ant. *cosseil*, en posició intervocàlica, és l'apropiat; i no, en canvi, els d'*institut* > *istitut*, *instància* > *istància*, *instant* > *istant*, que responen a un context preconsonàntic.

4. XAMENA FIOL, Pere / BORDOY VALENS, Gabriel (2012): *Topònims i propietat de les terres del terme de Felanitx en els segles XIII-XVIII*. Felanitx: Museu Cosme Bauçà.

5. A propòsit de *Son Moassa*, hi llegim: «En el Pinós, poble catalanòfon de la zona de Múrcia, el castellanisme *moassa* designa allò que a moltes contrades és l'estríjol [...]» (p. 110). Cal advertir, però, que el Pinós és un poble valencià limítrof amb Múrcia.

6. La procedència indicada (*Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques. Annex 12*) d'aquest treball, publicat el 2014, es completa amb una referència a aquest

– «La distribució de *jus*, *jusà* i *sobirà* en la toponímia de Mallorca» (p. 135-152). Aquests adjectius, desapareguts de la parla col·loquial, sobreviuen en la toponímia de l'illa major de les Balears. Pel que fa a *jusà* / *jussà* (< DEORSANU), és de notar l'abundor de variants formals: *El pou Juà*, *El pou Jurà*, *El pou de Jurà*, *El molí Jusà*, *El molí Ju(s)à*; i altres formacions femenines amb *Juana*⁷ i *Jusana*.

– «Una ullada selectiva a la toponímia de la Vall de Sóller» (p. 153-173). Després de tractar del nom de *Sóller*, elabora una minuciosa relació de topònims sota diferents epígrafs: *Alguns testimonis del romanç andalusí* (*Moncaira*, *Entrecampos*, *Bàlitx*, *Formalutx*, *s'Alberata*, *sa Lleita*), *Topònims andalusins tribals* (*Biniaraix*, *Binibassí*, *Binirussí*, *Binidorm*), *Altres topònims andalusins* (*S'Arrom*, *Alconàsser*, *Monnàber*, *Bini*, *Lofra*, *Saixarí*; *Topònims catalans* (*Sa feus*, *Sa Domenega*, *Sa Rompuda*, *Punta de sa Creu*); *Roques d'estructura fàlica*.⁸ No acabo d'estar d'acord amb l'autor sobre la consideració que fa de l'article com a «modest treball» (p. 171), una consideració que es reitera en altres llocs del llibre, i que cal atribuir senzillament a la seva extremada modèstia personal.

– «Notes esparses sobre alguns topònims de Puigpunyent» (p. 175-186). Es tracta, en paraules de l'autor, d'un altre «modest treball» que, com ja he dit, no mereix tal consideració per part del rector. És aquest un altre text minuciosament estructurat, sota els següents epígrafs principals: 1. *Dos testimonis del romanç andalusí*; 2. *Una alqueria de nom suggestiu: Tabúger (ara Son Roca)*; 3. *Conques*; 4. *Relacions interinsulars: el puig de s'Albadell*; 5. *Uns apunts sobre el nom de la vila: Puigpunyent*.

– «Una proposta alternativa per al topònim *Esporles*» (p. 187-199). Topònim d'etimologia controvertida també, l'autor analitza diverses propostes, aporta documentació antiga, recorre a la comparació amb topònims homòlegs de Sardenya, continuadors d'un ètim *SPÛRULAS (segons el *Dizionario etimologico sardo* de Max Leopold Wagner); i conclou que «*Esporles*⁹ és un topònim preromà amb el significat de 'parres salvatges', parres d'hàbitat preferentment torrencial, amb multitud de congèneres en el món paleosard» (p. 197).

– «Una petita mostra de la toponímia d'Andratx» (p. 201-215). Ofereix els epígrafs següents: 1. *Influències lingüístiques de les Pitiüses* (com el valencianisme *dalla* —no *daia*, amb la característica iodització de les Balears—), «mot viatger» que es transmet a través de les veïnes Pitiüses; 2. *S'Esclop*; 3. *Es Pantaleu*; 4. *Es Salauer*; 5. *La Malea*; 6. *Andratx*; 7. *Sa Gramola*; 8. *Els noms andritxols de cales amb article personal*.

Toponímia de Menorca

– «Per una recerca etimològica de *Monpler* (Menorca)» (p. 219-220). L'autor desestima per al *Monpler* menorquí l'etimologia proposada per Coromines (*OnCat*) per al *Montpeller* llenguadocià (< MONTE PESSULARIU 'turó de forrellat'). A diferència d'aquest, el *Montpler* balear, pronunciat am [ɛ], vindria, segons Cosme Aguiló, del cognom *Montplaer*, mitjançant una pronúncia intermèdia *[mumplə'ɔ].

– «*Vullmenor* / *Puigmenor*, un ajut discret per a la motivació d'*Ulldemolins* (Priorat)» (p. 220-224). Especula amb la vinculació de la forma *Vullmenor*, parònim de *Puigmenor*, amb el topònim *Ulldemolins*, on l'element inicial *Ull-*, tal com en el cas d'*Ulldecona* (> *Vuldecona*), haurà generat una

congrés com a celebrat «a Barcelona el juliol de 2014» (p. 22), però en realitat va tenir lloc el setembre de 2011: <https://lengua.gencat.cat/ca/serveis/informacio_i_difusio/publicacions_en_linia/btpl_col/actes_icos>.

7. Aquesta *Juana* em recorda els casos d'homonimització formal de *La Juan Manzana* i *La Juan Martín*, a partir de *La Fuen Manzana* i *La Fuen Martín*, del terme de Puebla de Arenoso, el meu lloc natal, de l'interior valencià de parla castellanoaragonesa (José Enrique Gargallo, «Toponímia de la Puebla de Arenoso», dins Emili Casanova (ed.), *Onomàstica romànica. Antroponímia dels expòsits i etimologia toponímica, especialment de València*. València: Denes, p. 427-440; i més concretament, la p. 433).

8. El mateix any de la publicació de l'obra ressenyada (2023) aparegué a la revista *Noms* (19) l'article intitulat «El *Cavall Bernat*, el *Carall Bernat* i noms afins. Què pot amagar-se rere l'antroponim aparent de Bernat?». <<https://www.onomastica.cat/wp-content/uploads/Noms19.pdf>>.

9. Trobo que seria més apropiada la menció del topònim en cursiva (*Esporles*). I cal dir que trobo a faltar la tipografia cursiva, i ocasionalment la de lletra versal, en altres casos.

variant amb increment consonàntic *Vulldemolins*. Aquest *Ull-* podria haver revestit el valor inicial de 'deu del riu', o bé, segons la interpretació de Ramon Amigó, la de 'centre (de molins)'.¹⁰

– «*Talis / Atalis*, un possible trasllat del nord d'Àfrica» (p. 225-227). Elucubra sobre una procedència del corresponent topònim (des Migjorn) a partir del de la ciutat algeriana anomenada avui *Dellys* (en català antic, *Tedellis*), tot i la desaprovació manifestada al respecte per l'arabista Carme Barceló. La circumspicció i prudència de l'autor el duu a expressar al darrer paràgraf meravelles com ara: «En les propostes etimològiques, quan volem escalar cims difícils, de vegades anam calçats amb espartenyes» (respecte del propi i confessat «desconeixement de l'àrab») (p. 226). I a més: «Tenc per costum corregir rumbos equivocats i[,] més que el lluïment personal[,] el que importa és que els coneixements avancin» (p. 227).

– «Revisió etimològica del cap *Pentiner*» (p. 229-230). Breu contribució en què reconsidera la proposta etimològica del primer volum de l'*OnCat* (s. v. *Pentiner*, *Cap*), PECTINARIUS, de la qual anteriorment havia dubtat, i, després d'una «visita terrestre realitzada el 18 d'abril de 2017» (p. 229), considera encertada.

– «*Mongofra*, 'torre mutilada' o 'lloc de pous'?» (p. 233-234). Sospesa les dues opcions etimològiques, respectivament atribuïdes a l'*OnCat* i a Carme Barceló.

– «*Na Xarolina*, un cognom desfressat per l'evolució» (p. 235-236): del llatí SATURNINA, per un camí fonètic que transita pels següents estadis: **na Sadornina* > *na Sadorlina* > *na Xarolina*.

– «L'ancestral saviesa de l'amo en Joan de s'Aranjassa. *Es Barranc*, magatzem de noms de lloc» (p. 237-240). Es barranc d'Algendar, el més important de l'illa, concita un aplec de topònims en aquest article, que invoca l'autoritat d'un conegut personatge menorquí, l'amo en Joan de s'Aranjassa. La idea de 'magatzem', d'emmagatzemar, motiva sens dubte la distinció a què es refereix l'autor quan escriu: «Tal com diu un geògraf amic meu, recollir noms, sense res més, és fer únicament *-nimia*. Per fer toponímia, cal identificar els indrets, el *topos* que constitueix el referent de cada unitat» (p. 237).

– «*Artrutx / Altrutx*, un lloc elevat i no uns horts» (p. 241-248). *Artrutx*, nom d'un extrem de l'illa, el més proper a Mallorca, amb la variant *Altrutx*, viva a Ciutadella, guia aquest altre article, que aborda l'etimologia (ALTARIU + -UCEU) i la història d'aquesta formació toponímica. A més, aporta un ric apèndix documental basat en les obres de Ramon Rosselló Vaquer.

– «Fluctuació accentual de tendència substitutòria en un topònim menorquí: *Deià* versus *Daia*»¹¹ (p. 249-253). És topònim congènere del *Deià* mallorquí, basat en el plural del mot àrab que continua en l'apehlatiu castellà *aldea*, així com en el topònim menorquí *Addaia*, tal com assenyala l'autor (p. 249), i en el del valencià *Aldaia*. Aguiló justifica, amb aguts arguments basats en la proximitat sil·làbica accentual de casos com *el carrer grán* (amb tendència a ser articulat com *el càrrer grán*), la translació de l'accent: «El ritme binari de l'accentuació catalana fa que sorgeixi un cert rebuig de dos accents que queden en contacte» (p. 252), la qual cosa justificaria la forma paroxítona *Daia* en combinacions com *Daia Nou* i *Daia Vell*.

– «De l'opacitat a la transparència: el cas de *Tordonell* (Maó)» (p. 255-263). Es tracta d'un dels topònims amb el component *tor-/tur-* de l'illa. De **Tor Redonell* s'hauria passat a *Tordonell* (amb pèrdua de la *-e-* pretònica), essent interpretable el diminutiu *redonell* com a 'més o menys rodó', 'tirant cap a rodó'.

– «El pont d'en Gil» (p. 265-268); referit a «un terratinent de molta potència» (p. 266),¹² Gil de Loçano.

10. En la nota 2 de la p. 222, s'hi esmuny una referència a Joan F. López Casanoves [per *Casasnovas*]. Val a dir que no abunden les errates. N'he trobat, així com alguns aspectes esmenables quant a la puntuació, però no em sembla el cas de fer-ne una relació.

11. La formulació del títol em recorda la del treball de Joan Martí, «*Teià* versus *Taià* i la disciplina lingüística», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes. Miscel·lània Joan Bastardas*. 3. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, p. 246-256.

12. En aquesta mateixa pàgina hi ha una altra referència a «l'amic traspassat Joan F. López Casanoves» [per *Casasnovas*].

Toponímia de les illes Balears

Dels tres articles que integren aquesta part, els dos primers es refereixen, amb gran profusió d'exemples, a un tipus de formació toponímica molt pròpia de les illes: «El model *cala* + article personal + antropònim (o nom descriptiu) a la toponímia de les Balears» (p. 271-288); i «Nota sobre els topònims balearics formats amb *cala* + article + nom» (p. 289-294). D'altra banda, el tercer, «És la toponímia una marca d'identitat imprescindible?» (p. 295-301), resulta ser un cant a la dignitat de la toponímia; «una dignitat que per dret natural li pertoca» (per dir-ho amb les darreres paraules de l'article).

Toponímia de la Mediterrània occidental

Aquesta darrera part incideix de manera més visible en la confrontació toponímica més enllà de les Balears (i les Pitiüses). Amb dos articles referits a un topònim en concret, el primer («Seguint les passes de Coromines: *Escorca* i els seus congèneres mallorquins, corsos i sards», p. 305-314) i el tercer («*Badaluc* en la toponímia», p. 339-365), mentre que el segon («Paralelismes toponímics en el litoral de la Mediterrània occidental», p. 315-338) ofereix una profusa selecció comentada de topònims balears confrontats amb homòlegs d'altres illes i terres occidentals de la Mediterrània (bàsicament, Còrsega, Sardenya i la Itàlia peninsular), sota motivacions diverses (bous i vaques, galeres, creus, foques, espalmadors, entre d'altres).

I tot aquest bé de Déu de sabers toponímics de l'autor, modèstia (seva) a part, es deixa consultar més fàcilment amb un *Índex de topònims* (p. 369-395) que remet a les corresponents pàgines de referència. Augurem a l'autor molts, i bons, anys de vida, per tal que ens pugui continuar regalant saviesa i humanitat a l'entorn dels noms i els llocs, de la toponímia com a marca d'identitat imprescindible.

José Enrique GARGALLO GIL
Universitat de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

ALTURO, Jesús / ALAIX, Tània (2023): *Lletres que parlen*. Barcelona: La Magrana, 430 p.

Lletres que parlen és un llibre que es llegeix amb una gran facilitat, malgrat que la seva temàtica sigui en bona mesura especialitzada i que històricament no hagi estat d'interès general. És un treball diferent, creiem que no gaire habitual en el cas de la llengua catalana: en el nostre món acadèmic i editorial normalment, si es tracta sobre un tema tan específic com ho són els primers textos de la llengua catalana, o trobaríem una obra de caràcter científic, adreçada principalment al món universitari, o contràriament seria un treball de caràcter divulgatiu —no tan centrat en la recerca com en la difusió— o de reflexió personal (com en el cas, per exemple, de Joan Bastardas amb *La llengua catalana mil anys enrere* [1995] i *Diàlegs sobre la meravellosa història dels nostres mots* [1996]).

En aquest cas, es tracta d'un llibre sobre la formació de la llengua catalana i, fonamentalment, sobre el seu accés a la llengua escrita; un treball que es basa en una llarga recerca i en què, a més de noves dades i d'un nou punt de vista sobre diversos aspectes, també repassa els temes més significatius ja coneguts. Però, encara que sigui un treball d'investigació, té un caràcter molt divulgatiu, amb una expressió molt personal en alguns moments i que conté, fins i tot, aspectes de caràcter gairebé creatiu com *El jurament de fidelitat de Frankenstein al comte Dràcula per la castellanía de Bran: una paròdia* (p. 324-327).

Podríem dir, per tant, que es una obra fins a cert punt innovadora i que ha aconseguit que una temàtica especialitzada hagi tingut una gran difusió, de manera que també ha arribat a un públic més general, a persones que altrament no haurien llegit un llibre dedicat als primers textos de la llengua catalana. En aquest sentit, es pot considerar que ha assolit l'objectiu de donar a conèixer el ric patrimoni de la documentació més antiga de la llengua catalana.

Com apuntàvem, de la mateixa manera que combina investigació i divulgació, sovint ho fa amb una expressió molt personal i amb una valoració explícita tant de les aportacions que considera que els